

Conceptul de cunoaștere la Karl R. Popper, Bertrand Russell, José Ortega y Gasset

Asist. univ. drd Octavia-Luciana Porumbeanu

În secolul XX, în epistemologie a apărut o serie de noi orientări, în strânsă legătură cu dezvoltările teoretice și metodologice din știință. Pot fi astfel amintite filosofia analitică, raționalismul critic, epistemologia genetică ș.a.

Printre marile personalități ale vieții intelectuale și publice ale secolului trecut care au exercitat o influență considerabilă asupra dezvoltării domeniului cunoașterii și asupra reprezentanților săi și care au avut contribuții deosebite în diferite ramuri ale științei (logica matematică, logica cercetării etc.), un loc aparte îl ocupă K. Popper, B. Russell și J. Ortega y Gasset. Cei trei filosofi și-au pus amprenta asupra domeniului, concepțiile lor constituind momente importante în evoluția teoriei cunoașterii.

În 1934 apare *Logica cercetării*, lucrarea capitală a lui K. Popper, un reper foarte important în literatura epistemologică a secolului XX, în care sunt definite elementele de bază ale întregii sale filosofii, fiind singura expunere cuprinzătoare a concepției sale asupra metodei științei. Metoda rațională, critică este considerată de K. Popper definitorie pentru știința teoretică din toate timpurile, filosoful crezând în existența unor caracteristici universale ale științei și metodei științei. Punctele sale de vedere sunt expuse, cel mai adesea, cu referire și prin delimitare față de clasicii teoriei cunoașterii: Fr. Bacon, Descartes, J. Locke, D. Hume sau Kant; filosoful găsește prefigurări ale concepției sale asupra științei departe în trecut, până la Xenofan. (1)

Temele centrale ale epistemologiei sunt, în viziunea lui K. Popper, cele care privesc “creșterea cunoașterii”, aspectul dinamic al științei, progresul cunoașterii științifice, selecția și evoluția teoriilor științifice, filosoful propunând o lectură a științei dintr-un unghi diferit, o deplasare semnificativă de la studiul (“platonizant”) al sistemelor teoretice în sine, la

studiul metodei științifice, de la analiza logică la metodologie, concepția sa asupra teoriilor științifice vizând nu aspectele lor logic-structurale, ci pe cele metodologice, selecția și evaluarea lor rațională. (2) Analistii operei lui K. Popper remarcă faptul că atunci când elaborează teoria cunoașterii ca teorie a cunoașterii științifice, el nu se referă la știință în general, ci doar la științele numite “empirice”, științele naturii și științele sociale, spre deosebire de disciplinele logico-matematice, și, în acest cadru, are în vedere doar ceea ce el numește “știință mare” sau “știință eroică”, vizând astfel opera unor mari oameni, ale căror teorii au reprezentat progrese fundamentale în cunoașterea lumii, precum Galilei, Kepler, Newton, Einstein și Bohr, luați ca modele pentru ceea ce reprezintă știința. (3)

În viziunea lui K. Popper, cea mai bună și importantă cunoaștere pe care o deținem este cunoașterea prin științele naturii. (4) Acest tip de cunoaștere pornește de la probleme practice și teoretice, ceea ce înseamnă căutare a adevărului (teorii explicative, obiectiv adevărate), nu căutare a certitudinii. Orice cunoaștere omenească este supusă erorii și, de aceea, este incertă. Cea mai importantă contribuție a lui K. Popper la dezvoltarea cunoașterii are în centru convingerea sa că, în cazul cunoștințelor științifice care sunt mereu ipotetice, avem de a face cu o cunoaștere conjecturală, metoda cunoașterii științifice fiind metoda critică, “metoda căutării erorilor și a eliminării erorilor în slujba căutării adevărului, în slujba adevărului”. (5)

Ipoteza și critica sunt elemente extrem de importante pentru K. Popper care spune despre cunoaștere că evoluează printr-un șir de conjecturi și respingeri, sau soluții provizorii la probleme, verificate prin cercetări și teste severe. Filosoful a subliniat rolul important al argumentelor negative în cadrul științei, ca și faptul că o creștere continuă este esențială pentru caracterul rațional și empiric al cunoașterii științifice.

Așadar, cunoașterea poate spori și știința poate progresa, tocmai pentru că putem învăța din greșeli. Creșterea cunoașterii științifice nu este un proces repetitiv, nici cumulativ, ci este un proces de eliminare a erorilor, deci nu este vorba de acumularea de observații, ci de răsturnarea repetată a teoriilor științifice și de înlocuirea lor cu altele mai bune sau mai satisfăcătoare. Astfel, în măsura în care învățăm din greșelile noastre crește și cunoașterea noastră, chiar dacă nu putem niciodată să cunoaștem cu certitudine. K. Popper susține că în știință dispunem de un criteriu al progresului și anume, putem ști despre o teorie încă neverificată, că dacă trece cu succes anumite teste atunci va fi mai bună decât o altă teorie. Iar o teorie își aduce contribuția cea mai durabilă la creșterea cunoașterii științifice dacă dă naștere la noi probleme. La întrebarea cum crește

cunoașterea noastră, soluția pe care o propune este o schemă simplificată a metodei încercărilor și eliminării erorilor: $P_1 \rightarrow TT \rightarrow EE \rightarrow P_2$.

K. Popper explică: “pornim de la o problemă, fie teoretică, fie practică, $[P_1]$ pe care încercăm s-o rezolvăm prin producerea unei teorii ipotetice care constituie totodată soluția noastră ipotetică $[TT]$; aceasta este deci baza încercării. Apoi supunem teoria noastră testării, încercând s-o infirmăm: aceasta este metoda critică a eliminării erorilor $[EE]$. Ca rezultat al acestui întreg proces apare o nouă problemă, P_2 (sau poate mai multe noi probleme). Progresul realizat, echivalent cu creșterea cunoașterii noastre, poate fi de regulă estimat prin măsurarea distanței dintre P_1 și P_2 , după care vom ști dacă am înregistrat vreun progres. Pe scurt, conform schemei noastre, cunoașterea începe cu probleme și sfârșește (în măsura în care ea se sfârșește vreodată) cu probleme.” (6)

Nu putem omite să amintim și cele mai semnificative concluzii ale lui K. Popper cu privire la izvoarele cunoașterii omenești (7) și anume: nu există surse ultime ale cunoașterii, orice izvor, orice impuls fiind binevenite pentru noi, acestea trebuind însă să formeze și obiectul verificării critice; problemele epistemologiei nu au de fapt nimic de-a face cu sursele; tradiția este cea mai importantă sursă a cunoașterii noastre, aceasta din urmă nefiind posibilă fără tradiție; progresul științei constă în modificarea, în corectarea cunoștințelor noastre anterioare; claritatea reprezintă o valoare intelectuală în sine, dar nu și exactitatea și precizia; orice soluție a unei probleme creează probleme noi, nerezolvate, cu atât mai interesante, cu cât a fost mai dificilă problema inițială, iar soluția mai curajoasă.

K. Popper face distincție între cunoașterea subiectivă care ar trebui mai degrabă numită “cunoaștere a organismului” pentru că ea constă din dispozițiile, așteptările, ipotezele proprii organismului uman și cunoașterea obiectivă care constă din conținutul logic al teoriilor, ipotezelor sau supozițiilor noastre și chiar din conținutul logic al codului nostru genetic și poate fi definită ca sumă a ideilor ce au un grad de concordanță cu realitatea. Când afirmăm ceea ce gândim, când scriem sau tipărim ceea ce gândim, cunoașterea subiectivă se obiectivează. Cunoașterea subiectivă presupune existența unui subiect al cunoașterii în timp ce cunoașterea obiectivă este total independentă de pretenția oricui de a ști, este cunoaștere fără un cunoscător sau subiect al cunoașterii, este independentă de credințele sau dispozițiile oricui de a consimți, de a afirma sau de a acționa.

K. Popper consideră că scopul științei este apropierea de adevăr, iar sarcina metodei empirice este evaluarea teoriilor din punctul de vedere al apropierii lor de adevăr. Problemele centrale ale teoriei cunoașterii sunt în

concepția filosofului problemele teoriei metodei științei, ale metodologiei științei sau logicii cercetării: formularea criteriului de demarcație dintre teoriile științei empirice și teoriile speculative și criteriile evaluării comparative a teoriilor științelor empirice din punctul de vedere al apropierii lor de adevăr. Regula supremă a metodologiei sale este ca oamenii de știință să procedeze în toate împrejurările în așa fel încât o eventuală falsificare a teoriei care este acceptată la un moment dat să nu fie împiedicată, ci stimulată.

În ciuda contribuției sale la dezvoltarea domeniului, se poate afirma, totuși, că teoria cunoașterii formulată de K. Popper este limitată în primul rând prin chiar obiectivele pe care și le propune, teoria explicând știința sub un singur aspect, ca „știință eroică”, ca formulare de ipoteze îndrăznețe drept soluții conjecturale ale unor probleme teoretice deosebit de importante și ca punere în probă a acestor ipoteze prin propunerea unor teste tot mai severe. Așa cum remarcă și M. Flonta (8), K. Popper îngustează artificial domeniul teoriei cunoașterii, susținând, ca și filosofii de orientare analitică, o distincție rigidă între contextul genezei și contextul întemeierii, între probleme de fapt (empirice) și probleme de drept (filosofice) în cercetarea fenomenului științific. Iar în ceea ce privește viziunea sa istorică, în ciuda faptului că subliniază importanța unei abordări istorice a studiului cunoașterii, aceasta este abstractă, limitată și inconsecventă.

Tot în secolul XX, reprezentanții filosofiei analitice, în frunte cu întemeietorul acesteia, B. Russell, ale cărui scrieri au exercitat o influență considerabilă asupra gândirii din acea perioadă, urmăresc să explice demersul cunoașterii plecând de la experiență, astfel ei elaborând o epistemologie a cunoașterii factuale. Se poate constata că pentru teoriile analitice ale cunoașterii este comună nu doar analiza logică a limbajului, ci și concepția empiristă despre cunoaștere. (9)

Pe baza cercetărilor pe care le-a efectuat în domeniul logicii matematice și al fundamentelor matematicii, B. Russell a dezvoltat atomismul logic care reprezintă în același timp o epistemologie empiristă, o teorie a semnificației și o ontologie pluralistă. Conform afirmațiilor lui B. Russell, toate cunoștințele noastre despre lume pot și trebuie să fie întemeiate pe judecăți de percepție (care exprimă date ale simțurilor), iar relația de întemeiere este concepută de filosof ca fiind o relație de natură inductivă; relația dintre date senzoriale și cunoștințe despre fapte este caracterizată în mod ambiguu; B. Russell apreciază că este mai potrivit ca datele senzoriale să fie caracterizate drept premise ale cunoștințelor despre fapte, dar nu explică cum putem stabili o relație inferențială între date senzoriale și enunțuri. (10)

Pornind de la întrebarea “Există oare cunoaștere care să fie atât de sigură încât nici un om rezonabil să nu o poată pune la îndoială?”, B. Russell constată că “întreaga cunoaștere trebuie construită pe convingerile noastre instinctive și că, dacă acestea sunt respinse, nu rămâne nimic”(11), problema distincției dintre act și obiect în gândirea noastră asupra lucrurilor având în viziunea sa o importanță vitală, întreaga noastră capacitate de a cunoaște fiind legată de aceasta.

În precizarea conceptului cunoașterii, filosoful englez utilizează analiza conceptuală ca instrument de descoperire. C. Grecu (12) arată că, în varianta lui B. Russell, concepția gnoseologică a atomismului logic poate fi redusă la următoarele idei: întâi, se face o deosebire netă între cele două tipuri de cunoaștere, cunoaștere directă (knowledge by acquaintance) și cunoaștere prin descriere (knowledge by description). Primul tip reprezintă fundamentul cunoașterii, ireductibil la altceva și care nu are nevoie și nici nu poate să fie justificat prin recurs la altceva în afară de experiența senzorială directă, fiind format din propoziții atomare. Al doilea tip de cunoaștere, cea indirectă sau prin descriere, are la bază cunoașterea prin contact direct care oferă înțelesul inițial al termenilor folosiți într-o propoziție. Este posibil să înțelegem o propoziție pe care o auzim pentru prima dată și pentru care nu găsim un fapt care să-i corespundă nemijlocit pentru că înțelegem prealabil componentele sale, prin intermediul unor descrieri în care se folosesc cuvinte și expresii a căror semnificație o cunoaștem prin contact direct. Astfel, B. Russell nota: “Putem să clasificăm sursele cunoașterii noastre (...). Mai întâi, trebuie să distingem între cunoașterea lucrurilor și cunoașterea adevărilor. Fiecare are două tipuri, unul imediat și unul derivat. Cunoașterea imediată a lucrurilor, pe care am numit-o cunoaștere prin experiență nemijlocită, constă din două tipuri, după cum lucrurile cunoscute sunt particulare sau universalii. (...) Cunoașterea derivată a lucrurilor, pe care o numim cunoaștere prin descriere, presupune întotdeauna atât cunoașterea nemijlocită a ceva, cât și cunoașterea de adevăruri. Cunoașterea imediată de adevăruri poate fi numită cunoaștere intuitivă, iar adevărurile cunoscute în acest fel pot fi numite adevăruri intrinsec evidente.

Dacă teoria de mai sus este corectă, întreaga noastră cunoaștere de adevăruri depinde de cunoașterea noastră intuitivă. (...) Astfel problemele legate de cunoașterea adevărilor sunt mai dificile decât acelea legate de cunoașterea lucrurilor.” (13)

J. Shand (14) observă că pentru B. Russell modul în care cunoaștem este el însuși numai o mică parte a ceea ce cunoaștem și că filosoful accepta faptul că ar putea exista lucruri pe care nu le putem cunoaște,

aceste opinii fiind în concordanță cu respingerea de către el a idealismului, inclusiv a filosofiei lui Kant, ca și cu anumite tendințe ale empirismului.

Atomismul logic a dus la dezvoltarea logicii matematice, a semanticii logice, a logicii filosofice, ca și la elaborarea și aplicarea metodei analizei logice a limbajului, această orientare influențând într-o mare măsură dezvoltarea filosofiei din secolul XX, dar a fost și criticat, arată M. Flonta, pornindu-se de la aspecte precum faptul că presupusul limbaj ideal este o ficțiune care nu satisface exigențele cunoașterii științifice și comune, nu există cunoaștere absolut directă și nici un nivel ultim, bază absolută a întregii cunoașteri, între limbaj și realitate nu există o corespondență strictă, unu-la-unu; conceptele și ideile abstracte sunt nu numai neeliminabile prin analiză, ci chiar absolut indispensabile în cunoaștere. (15)

În secolul XX apare și unul dintre cele mai mari nume ale gândirii spaniole din toate timpurile: J. Ortega y Gasset.

Teoria filosofului spaniol despre cunoaștere propune ideea că lumea poate fi interpretată prin sisteme alternative de concepte, fiecare sistem fiind unic și la fel de adevărat ca oricare altul. Singura realitate ultimă este viața individuală a fiecăruia (concept exprimat de el prin formula "Eu sunt eu și circumstanțele mele"), arată A. Flew. (16) Bazându-se pe rezultate din biologie și psihologie, J. Ortega y Gasset presupune că realitatea denotată prin termenul „subiect” este un „medium” epistemologic. Acest medium al cunoașterii nu este nici activ, nici în întregime pasiv; nu este nici un vehicul care deformează, nici unul transparent al impresiilor exterioare. Poate fi comparat cu un ecran selectiv angajat fără încetare în a elimina ceea ce filosofii numesc „dat-ul”. De aici posibilitatea de a considera fiecare subiect cunoscător ca o oglindă particulară și totuși fidelă a realității, care împiedică desigur distorsiunea conștientă și deliberată. Pentru J. Ortega y Gasset, viața este imposibilă fără cunoaștere, deoarece cunoașterea este, mai presus de orice, cunoaștere despre cum să acționăm, sau în interpretarea lui J. Ferrater Mora (17), omul poate trăi așa cum dorește, dar el nu poate trăi fără a face tot posibilul pentru a risipi îndoilele care îl înconjoară mereu. De fapt, rațiunea a fost inventată de om pentru a contracara tendința sa de a arunca îndoilele asupra tuturor lucrurilor și, în special, asupra lui însuși. Rațiunea devine astfel singura posibilitate oferită omului pentru a-l ajuta să-și continue existența pe terenul alunecos al vieții sale. J. Ortega y Gasset consideră că rațiunea trebuie întotdeauna să fie concepută ca ceva funcțional în existența umană. Gândirea nu este ceva ce omul posedă și utilizează în consecință, ci ceva la care el dă naștere cu toată silința, deoarece are nevoie de ea.

Filosoful a insistat asupra relației dintre viața umană și cunoaștere. În viziunea sa, cunoașterea nu este declanșarea automată a mecanismelor psihologice ci, mai degrabă, o achiziție umană. Spre deosebire de Aristotel care considera că: ”Toți oamenii prin natură doresc să cunoască”, J. Ortega y Gasset este de părere că dacă afirmația „Omul are o natură” este absurdă, atunci afirmația „Omul are o natură cunoscătoare” este una fără sens. Pe de o parte, cunoașterea este definită ca o funcție vitală, iar pe de altă parte, este considerată ca un proces cognitiv convențional. Pentru a clarifica lucrurile în această privință, J. Ortega y Gasset a introdus câteva distincții între cunoaștere și gândire. Gândirea are un înțeles mai larg decât cunoașterea. De fapt, cunoașterea este numai o formă din bogata morfologie a gândirii. Și, deoarece nici psihologia, nici logica, nici filosofia sau știința nu ne pot spune ce este cunoașterea, suntem obligați să căutăm un răspuns la această întrebare în altă parte. Conform lui J. Ortega y Gasset, găsim răspunsul în acel element care străbate întreaga realitate umană: istoria. (18) Filosoful spaniol consideră că fenomenul pe care îl numim „cunoaștere”, adică modul specific de gândire care utilizează concepte, analize logice și argumente, a apărut într-o anumită fază a dezvoltării istorice a omului. În spatele haosului de impresii există o realitate stabilă numită „ființa” lucrurilor și intelectul uman este singura posibilitate de a înțelege natura unei astfel de realități stabile. Numai filosofii greci au avut aceste credințe într-o manieră suficient de radicală. J. Ortega y Gasset spune că aceștia au devenit ‘cunoscători’ prin excelență. Ei ne-au transmis o moștenire splendidă pe care de atunci o consumăm peste măsură. Cunoașterea este posibilă tocmai pentru că o fac posibilă caracterele esențiale ale vieții și, în viziunea sa, categoriile vieții sunt atât forme ale vieții, cât și condiții ale posibilității cunoașterii, ca și ale oricărei activități mentale.

Viziunea lui J. Ortega y Gasset asupra cunoașterii, ca de fapt întreaga sa operă, de o bogăție și o varietate aproape enciclopedică, este de o originalitate incontestabilă, reprezentând una dintre cele mai valoroase contribuții din secolul XX la istoria filosofiei.

Concepția celor trei filosofi, K. Popper, B. Russell și J. Ortega y Gasset, asupra cunoașterii, modul lor specific de abordare și înțelegere a acestui fenomen au marcat evoluția domeniului. Totuși, dacă în prezent se pot include în tema cunoașterii abordată filosofic și elemente despre filosofia informației, nu putem să nu remarcăm însă că acestea nu apar la nici unul dintre cei trei filosofi, aspect ce poate fi justificat prin faptul că, din punct de vedere istoric, aceștia nu aveau cum să atingă în abordarea temei cunoașterii filosofia informației.

NOTE ȘI BIBLIOGRAFIE

- (1) **FLONTA, Mircea.** Despre rădăcinile istorice și destinul "Logicii cercetării". În: POPPER, Karl R. *Logica cercetării*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 15-16.
- (2) **PÂRVU, Ilie.** Teoria științifică. Modalități de reconstrucție și modele sistematice ale structurii și dinamicii teoriilor științifice. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 63.
- (3) The philosophy of K. Popper. Ed. P. A. Schilpp. Open Court, La Salle, Illinois, vol. II, p. 978. Apud *Teoria cunoașterii științifice*. Coord. Ștefan Georgescu, Mircea Flonta, Ilie Pârvu. București: Editura Academiei R.S.R., 1982, p. 68.
- (4) **POPPER, Karl R.** În căutarea unei lumi mai bune. Conferințe și eseuri din trei decenii. București: Humanitas, 1998, p. 11-12.
- (5) *Ibidem*, p. 13.
- (6) **POPPER, Karl R.** Conjecturi și infirmări. Creșterea cunoașterii științifice. București: Editura Trei, 2001, p. 7, 281; POPPER, Karl R. Cunoașterea și problema raportului corp-minte. O pledoarie pentru interacționism. București: Editura Trei, 1997, p. 20-21.
- (7) **POPPER, Karl R.** În căutarea unei lumi mai bune. Conferințe și eseuri din trei decenii. București: Humanitas, 1998, p. 61-63.
- (8) *Teoria cunoașterii științifice*. Coord. Ștefan Georgescu, Mircea Flonta, Ilie Pârvu. București: Editura Academiei R.S.R., p. 71.
- (9) **CELMARE, Ștefan.** *Studii de teoria cunoașterii*. Iași: Editura Universității "Al.I. Cuza" Iași, 1996, p. 72-73.
- (10) **FLONTA, Mircea; STOENESCU, Constantin; ȘTEFANOV, Gheorghe.** *Teoria cunoașterii. Teme, Texte, Literatură*. București: Editura Universității din București, 1999, p. 22, 38.
- (11) **RUSSELL, Bertrand.** *Problemele filosofiei*. București: Editura All, 1995, p.1, 13, 25.
- (12) *Teoria cunoașterii științifice*. Coord. Ștefan Georgescu, Mircea Flonta, Ilie Pârvu. București: Editura Academiei R.S.R., 1982, p. 56.
- (13) **RUSSELL, Bertrand.** *Problemele filosofiei*. București: Editura All, 1995, p. 71-72.
- (14) **SHAND, John.** *Introducere în filosofia occidentală*. București: Univers Enciclopedic, 1998, p. 236.
- (15) **FLONTA, Mircea.** Bertrand Russell și începuturile filosofiei analitice. În: **RUSSELL, Bertrand.** *Problemele filosofiei*. București: Editura All, 1995, p. V.
- (16) **FLEW, Anthony.** *Dicționar de filosofie și logică*. București: Humanitas, 1996, p. 248.
- (17) **FERRATER MORA, José.** *Ortega y Gasset. An outline of his philosophy*. London: Bowes & Bowes, 1956, p. 40.
- (18) *Ibidem*, p. 62.